

Тема 2: Гендерні проблеми освіти: історія та сучасність

Зміст

1. Система освіти як одна з базових інституцій відтворення гендерної стратифікації суспільства та культури в цілому.
2. Гендерні аспекти освіти в історії європейської педагогічної думки.
3. Гендерні особливості вітчизняної системи освіти.

Ключові слова: освіта як соціальний інститут, функції освіти, патріархатний світогляд, егалітарний світогляд, гендерна освіта, гендерні відносини, гендерна рівність, жіноча освіта, жіноче виховання, гендерний підхід.

Мета: засвоїти і поглибити отримані на лекції відомості про особливості системи освіти та історичний розвиток гендерної освіти.

Знання: знати особливості освіти як соціального інституту, її значення на сучасному етапі, функції, які вона здатна виконувати; сформулювати знання про розвиток гендерної освіти в історичній ретроспективі.

Уміння: аргументувати власну точку зору щодо специфіки здатність розкрити гендерні аспекти освіти Античності та Середньовіччя, в європейських концепціях Платона, Аристотеля, Ж.-Ж. Руссо; виявити гендерні особливості в історії вітчизняної системи освіти: Розвиток жіночої освіти в Україні XVIII–XIX ст. Домашня освіта для дівчат. Перші світські жіночі навчальні заклади. Боротьба жінок за вищу освіту та її зв'язок із жіночим рухом. Вищі жіночі курси та інститути. Радянська школа та проблема «безстатевої» радянської людини.

1. Система освіти як одна з базових інституцій відтворення гендерної стратифікації суспільства та культури в цілому.

Освіта як соціальний інститут, є сукупністю певних установ, осіб, які забезпечені спеціальними матеріальними засобами і здійснюють конкретні соціальні функції, з іншого боку, освіта — це набір, система ідей, правил, положень, стандартів, норм діяльності, поведінки людей у ситуаціях освітянського життя [4].

Специфіка освіти визначається типом суспільства, в якому вона функціонує, політичним, державним ладом, соціально-класовими, економічними відносинами. Можна виділити три найважливіші *функції* системи освіти. *Перша* з них — загальне й професійне навчання молоді, здійснення підготовки спеціалістів, тобто один з механізмів розвитку продуктивних сил суспільства. *Друга* — відтворення і розвиток соціальної структури суспільства. Завдяки системі освіти відбувається перехід людей з одних соціальних спільнот в інші. Освіта в цьому аспекті є своєрідним "соціальним містком", тобто виступає важливим каналом соціальної мобільності. *Третя* соціальна функція системи освіти — могутній вплив на соціалізацію індивідів, на духовне життя суспільства в цілому. Загалом система освіти виконує надзвичайно важливу функцію передачі панівного типу культури суспільства від одного покоління до наступного.

Поруч із сім'єю, освіта є головним транслятором культури. Саме у дитсадку чи в школі ми пізнаємо, що в житті є важливим і цінним, до чого маємо прагнути, а чого уникати, що мусимо поважати, а з чим боротися. ***Культура створює людину***

орієнтуючись на так зване «соціальне замовлення». І освіта в цьому «конструюванні» є її надійним інструментом [5].

2. Гендерні аспекти освіти в історії європейської педагогічної думки.

Науковці виділяють два підходи до розуміння людини у системі соціальних зв'язків: патріархатний світогляд – система ідей, що проповідує подвійні стандарти поведінки, моралі для чоловіків і жінок, гендерну нерівність і підпорядкування однієї статі іншій. Місце жінки – в приватному житті, а чоловікові – в публічній сфері суспільної життєдіяльності [6]. Егалітарний ж світогляд виходить з того, що жінка і чоловік є рівними як особистості, що вони повинні мати рівні можливості для виявлення своїх сутнісних сил, для реалізації свого інтелектуального і духовного потенціалу, задоволення свої потреб та інтересів [6]. Світогляд впливає на формування підходів практичної діяльності щодо гендерної рівності/нерівності в суспільстві. Історико-педагогічні джерела описують особливості відносини освіти і патріархатного суспільства [2].

У стародавній Месопотамії, Єгипті, Афінах, Римі навчання хлопчиків здійснювалося в школах, а дівчатка здобували домашню освіту. Тільки у стародавній Спарті навчання дівчаток практично не відрізнялося від навчання хлопчиків. Арістотель, Ксенофонт вважали таку освіту жінок даремною і непотрібною. Прибічниками жіночої освіти були Платон і Сократ.

На думку Платона, жінки й чоловіки створені подібними і мають ту ж саму сутнісну природу; статеві відмінності тут не важливі та не має великого соціального значення («Закон»). Проте, чоловіки духовніші за народженням; статеві відмінності є результатом вищості або нижчості природи і визначає відмінні соціальні ролі («Держава», 455д.). Так виникли певні концептуальні розбіжності між його «Законами» та «Державою».

За Аристотелем, жінку можна зрозуміти як недорозвиненого чоловіка. В сім'ї стосунки «раб – господар», як і «чоловік – дружина» є частиною ієрархічної організації. Функції всіх членів сім'ї спрямовані на досягнення спільного блага, що його визначає керівник сім'ї, чоловік. Ідея Аристотеля про природність ієрархії статей, трансформуючись, проіснувала до кінця ХХ століття.

У середньовіччі жінка вважалася джерелом зла, «коренем всіх гріхів», «воротами диявола». Зміст освіти визначався церквою. Існувало декілька видів шкіл (монастирські, соборні, приходські), але в них могли навчатися тільки хлопчики.

Центрами освіти в IX - X ст. як чоловіків, так і жінок в цей період в Європі були монастирі, і програма жіночої освіти практично не поступалася чоловічому. Монахині вміли писати, читати, знали іноземні мови, античну літературу, навчалися ремеслам, отримували знання з медицини. У школах дівчаток навчали зазвичай лише читанню і письму, цим часто обмежувалася і освіта хлопчиків. В X - XI ст. церква відкриває жіночі пансіони для дочок феодальної знаті. З XI століття з'являються університети, доступ жінкам в які був закритий. З цієї миті розрив в освіті чоловіків і жінок стрімко збільшується.

1086 р. було відкрито перше дівоче училище при Андріївському монастирі у Києві. В цілому освіта жінок залежала від соціального стану сім'ї.

Жіноча освіта у XVI - XVII ст. жіноча освіта мала утилітарний характер. Вважалася, що жінок треба навчати тому, що необхідне їм для реалізації ролі матері

і дружини: домоводству, ремеслам, хорошим манерам. Інші таланти розвивати не треба, оскільки це може відвернути жінок від ведення домашніх справ.

Ідеї виховання аристократів чоловіка та жінки проявляється в системі виховання, розробленої Ж. Ж. Руссо.

В своїх романах «Еміль, або Про виховання» (1762) і «Юлія, або Нова Елоїза» (1761) Руссо зобразив ідеального чоловіка і ідеальну жінку та їх виховання. На думку Руссо, чоловік і жінка різні по своєму призначенню, тому мусять отримувати і різне виховання.

Для того, щоб жінка могла народжувати здорових дітей, їй потрібне фізичне виховання. В області етичного виховання Руссо рекомендує розвивати слухняність, помірність, ввічливість, охайність. Руссо глибоко переконаний, що серйозних розумових занять жінці не потрібно, оскільки ніби то одні науки не підходять жінці за природою, інші не відповідають її призначенню.

Підводячи підсумок, можна виділити характерні для патріархатного світогляду особливості концептуальних уявлень щодо формування образу людини:

а) основна увага в багатьох історичних епохах приділяється формуванню образу чоловіка, але за контекстом розуміють особу чоловічої статі;

б) образ жінки пов'язаний з сім'єю і веденням домашнього господарства: дівчат треба вчити шити, в'язати, не варто в них розвивати інші обдарування, позаяк це буде відвертати їх від виконання окремих обов'язків;

в) навички читання і письма, арифметика необхідні дівчаткам лише для ведення підрахунків у домашньому господарстві;

г) жінка повинна розвивати свої обдарування з метою сподобатися своєму чоловікові.

Фактично в кожному відомому суспільстві жінки й чоловіки сприймаються як різні істоти, кожне суспільство розподіляє соціальні, політичні та економічні ресурси не порівну між жінками й чоловіками.

3. Гендерні особливості вітчизняної системи освіти.

Розв'язанням проблеми самореалізації жінки є доступ її до освіти. Збереглися документи, які засвідчують, що першим жіночим навчальним закладом не лише в Україні, але й у Європі було Київське жіноче училище (школа) засноване 1001р. Саме в Україні засновано перший Інститут шляхетних дівчат – у Харкові, в 1812р.. 1817 р. в Одесі відбулося відкриття першого професійного закладу рукодільного профілю – міського професійного дівочого училища [1]. У ХУІІІ ст. з'явилися школи, в яких навчалися і дівчата, і хлопці. Наприкінці ХІХ – в першій чверті ХХ ст. одним із найзначніших закладів, де жінки здобували вищу освіту стали Вищі жіночі курси в Києві. Курси передусім мали на меті дати можливість особам жіночої статі підвищити свою освіту й підготуватися до педагогічної діяльності. Курси проіснували до 1889 р., але 1906 р. указом Миколи ІІ їх було відновлено. У 1917р. медичне відділення перетворилося на Жіночій медичний інститут. Перше жіноче товариство у Києві проіснувало з 1901 по 1905 р., займаючись добродійною, освітньою, культурно-просвітницькою діяльністю. Активними її учасницями були Х.Алчевська, К.Малицька, О.Ефименко та ін.. У січні 1913 р. було проведено Перший всеросійський з'їзд з питань жіночої освіти, на якому виступали за широку

освіту жінок, зрівнювання статусів жіночих і чоловічих навчальних закладів та спільне навчання дівчат і хлопців

Проте практично до 1918 р. у Російській імперії жінки не мали доступу до університетської освіти, тому в суспільстві піднімалося питання про стан вищої жіночої освіти в інших країнах. Загалом на початок ХХ ст. у Російській імперії існувала багаторівнева система навчальних закладів різних видів власності, у якій були представлені й жіночі навчальні заклади: міністерські гімназії, Маріїнські гімназії (до 1918 р.), інститути шляхетних дівиць, епархіальні училища, вищі жіночі курси, інститути.

Революційні події переформатували вітчизняну освітню систему. Український уряд (у січні-лютому 1919 р.) відокремив школу від церкви, увів безкоштовне навчання та створив єдину трудову школу. Упродовж 1921-1928 рр. уже радянським урядом було створено Народний Комісаріат Освіти (з низкою місцевих осередків), який підпорядкував собі всі освітні установи (від дошкільних до вищих). Радянська школа після громадянської війни відмовилась від практики роздільного навчання. У 1943 р. в школах держави була відновлена практика роздільного навчання. Постанова РНК узаконила роздільне навчання для дівчаток і хлопчиків і впровадила різні моделі соціалізації, залежно від статі. Організація роздільного навчання хлопчиків і дівчаток була викликана передовсім державними інтересами. Образ матері як панівної фігури в сім'ї – був основою в жіночій освіті. В чоловічій освіті домінував образ чоловіка як захисника Вітчизни. Офіційна ідеологія формувала світлий образ „матері-трудівниці”, який задовольняв одразу дві суспільні потреби: демографічну і виробничу. В умовах роздільного навчання хлопці і дівчата виховувались як дві абсолютно різні групи людей, які мали протилежні сутності, призначення, відмінності чоловічої і жіночої психології. У 1954 р. роздільне навчання було відмінено і школа знову стала спільною.

У післявоєнне двадцятиріччя на проблему статевого виховання і підготовки учнів до сімейного життя було накладено педагогічне табу. Лише у 1963-1964 р. в педагогічних газетах і журналах з'явилися численні публікації, які ставили окремі аспекти даної проблеми.

У період хрущовської відлиги прогресивні радянські педагоги, лікарі і психологи заговорили про необхідність хоча б якогось статевого виховання підлітків. У 1962 р. з'явилась стаття А. В. Петровського „Педагогічне табу”, у 1964 р. – стаття В. М. Колбановського у головному радянському теоретичному журналі „Сонетская педагогика” „О половом воспитании подрастающего поколения”, ряд публікацій В. О. Сухомлинського тощо. Треба зазначити, що виступи ці були зовсім не радикальними, швидше навіть охоронними, передовсім як виховання моральне.

У шкільних підручниках з анатомії і фізіології людини описання статевої системи було відсутнім, про розмноження говорили на прикладі амеб і кроликів. У 1960-х роках у СРСР вийшли переклади Рудольфа Нойберта „Вопросы пола” (1960, 1962) і „Новая книга о супружестве” (1969), достатньо „м'які”, примітивно-моралістські книги. Але навіть така інформація здавалась небезпечною. У передмові до останньої книги психолог В. Колбановський чітко сформулював основне завдання радянського статевого виховання – вберегти молодь від сексуальності.

В. О. Сухомлинський визначив конкретні завдання формування якостей сім'янина: а) формування моральних уявлень про шлюб і сім'ю; б) формування морального ідеалу сімейного життя; в) розвиток моральних почуттів, що визначають поведінку людини в сімейному житті; г) формування моральних переконань, на яких ґрунтується кохання, шлюб, сім'я; д) оволодіння позитивним досвідом моральних відносин між статями.

О.Кікінежді стверджує, що класична педагогічна спадщина (Х. Алчевська, Б. Грінченко, С. Русова, К. Ушинський, Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський) базується на ідеях егалітарності, особистісно орієнтованого підходу до дитини, спільного та однакового навчання і виховання хлопчиків та дівчаток, орієнтації їх на рівні і партнерські ролі в сім'ї та суспільстві, рівноцінності чоловіків та жінок у всіх сферах людського буття.

Головні напрями розвитку сучасної освіти – варіативність та багатоплановість педагогічних підходів до процесу навчання та виховання (особистісно орієнтований, діяльнісний, синергічний, компетентностний, гендерний тощо). Дослідники стверджують, що освітні реформи в Україні в умовах глобалізації та демократизації спрямовані перш за все на дитиноцентризм, відкритість до суспільства, забезпечення рівного доступу обох статей до різних сфер життєдіяльності. Особливої ваги набувають цінності громадянського суспільства, зокрема: повага до життя й прав інших, рівність, справедливість, відповідальність, свобода, солідарність, толерантність, гуманізм, готовність порозумітися, воля до спільного співіснування й збереження миру тощо [3].

Гендерний підхід в педагогіці є новим підходом, який ґрунтується на врахуванні «фактору статі» у змісті освіти та характері міжособистісної взаємодії вчитель-учень. У різних країнах він має різну назву: Гендерний аналіз, «Гендерні лінзи», Гендерний вимір, Гендерна інтеграція тощо (С. Бем, Ш. Берн, О. Каменська, І. Кон, Л. Штильова та ін.).

Контрольні запитання:

1. Обґрунтуйте значення освіти на сучасному етапі.
2. Розкрийте зміст поняття «функції системи освіти».
3. Яку роль відіграє культура, нівелюючи чи затверджуючи гендерні розбіжності?
4. Розкрийте зв'язок між освітою і патріархатним суспільством.
5. Охарактеризуйте чоловічу та жіночу освіту Античності та Середньовіччя.
6. Обґрунтуйте, в чому полягають гендерні аспекти освіти в історії європейської педагогічної теорії та практиці.
7. Проаналізуйте позицію Ж. Ж. Руссо стосовно виховання дітей різної статі.
8. Охарактеризуйте розвиток жіночої освіти в Україні XVIII–XIX ст.
9. Охарактеризуйте проблеми радянської школи та проблеми «безстатевої» радянської людини.
10. Охарактеризуйте проблеми підготовки учнів радянської школи до подружнього життя.

Практичне завдання:

1. Використовуючи педагогічну літературу, охарактеризуйте спільне та відмінне в уявленнях Х. Алчевської, Б. Грінченко, С. Русової, К. Ушинського про виховання дівчаток.

Використана література:

1. **Гуманізація навчально-виховного процесу:** Збірник наукових праць /За заг. ред. проф. В.І.Сипченка. - Слов'янськ: Видавничий центр СДПУ, 2007. - 182 с.
2. Кравець В.П. Гендерна педагогіка: навч. посіб. [для студ. вищ. пед. закл. освіти] / В.П.Кравець. - Тернопіль.: Джура, 2003. - 416 с.Кравець В. П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль: Тернопіль, 1994. – 358 с.
3. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Соціологія. Загальний курс Навчальний посібник. - К.: Каравела , 2006.- 408 с.
4. Марущенко О. Гендерні шкільні історії [Електронний ресурс] / О.
5. Марущенко, О. Плахотнік. - Харків : Монограф, 2012. - 88 с. - Режим доступу: www.krona.org.ua.
6. Харченко С. Я. Гендерна освіта і виховання студентської молоді в процесі соціалізації : теорія та практика : монографія / С. Я. Харченко, С. М. Гришак, Н. С. Шабаєва ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 258 с.